

С. А. ВЯРГЕЕНКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

“Я Ж НЕ ЧАРАЎНІЦА, А АД ГОСПАДА БОГА ПАМАШНІЦА”, АБО АСОБА НАРОДНАГА ЛЕКАРА Ў СВАТЛЕ РЫТУАЛУ ЗАМАЎЛЕННЯ

Апошнім часам творы вуснай народнай творчасці ўсё больш прыцягваюць увагу даследчыкаў-фалькларыстаў. Аднак па-за ўвагай часцей за ўсё застаюцца носьбіты традыцыйнай культуры. Артыкул прысвечаны аналізу акцыянальнай часткі замаўляльнага абраду, а таксама раскрываецца “партрэт” замаўляльніка.

Спасціжэнне першавытокаў матэрыяльнай і нематэрыяльнай спадчыны нашых продкаў можа стаць гарантам і асновай аднаўлення той гармоніі ў сацыяльным быцці і ў прыродзе, што мацвалася на прынцыпах узаемапаразумеў, дабрыні, спагады “людкасці і хараства” (А. Рагула). Перспектыву новых адкрыццяў на гэтым шляху і, хочацца верыць, далейшых удач, адкрывае зварот да самых архаічных пластоў народнай культуры. Менавіта там, у сівой далетапіснай даўніне, зараджаліся, афармляліся і сталелі парасткі менталітэту этнаса, ягоны светапогляд, культура, складаўся маральна-этычны кодэкс. Паказальным у гэтым плане з’яўляецца жанр вуснай народнай творчасці, які зараджаўся разам са з’яўленнем першых слоў, бо яны неслі надзвычай багатую інфармацыю, аблягчаючы выжыванне і жыццё старажытнага чалавека сярод дзікай прыроды, у многім незразумелай і пагрозлівай. Звышнатуральная сіла слова (у гэтую сілу шчыра верыў наш продак) легла ў падмурак і дала жыццё аднаму з самых архаічных сакральных жанраў вуснай народнай творчасці шэптам, малітвам, загаворам, словам-абярэгам. Так, Соф’я Рыгораўна Чычко, 1934 г. н. (в. Лань Нясвіжскага р-на), у каментары да замовы “От мышей” паведаміла: “Для избавления от мышей и крыс следовало читать слова-обереги на убывающий месяц и обязательно в четверг”. І тут варта заўважыць, што замаўленне – абрад аказіянальны, гэта значыць не прымеркаваны да пэўнага часу выканання, а здзяйсняецца пры ўзнікненні непрадказальных крызісных сітуацый. Ева Пятроўна Вага, 1942 г. н. (в. Дуброва Лельчыцкага р-на), удакладніла: “Замовы прамаўляюцца ў любы час і любы дзень, акрамя нядзелі”, а Яўгенія Васільеўна Нікіценка, 1935 г. н. (в. Града Жыткавіцкага р-на) дадала: “Чытаць адзін раз в любых сітуацыях пры апаснасці сглаза і злога чарадзеяства”.

Гэта толькі на першы погляд здаецца, што рытуал здзяйсняецца так лёгка і проста: чытай-прамаўляй тэкст калі хочаш. На самой справе стаць сапраўдным лекарам-прафесіяналам даволі складана, бо замовы, як любая знакавая сістэма, вызначаюцца цэлым шэрагам правілаў, забарон, абавязковых парад-прадпісанняў, перасцярог і г. д., вядомых толькі пасвячонаму замаўляльніку, лекару, ведуну, бабцы. І бабка-шаптуха павінна строга выконваць гэтыя патрабаванні, бо спаконвечнае меркаванне, што нават самае нязначнае (з пункту гледжання непрафесіянала) адступленне ад кананічнага ходу рытуалу або недакладнасць пры перадачы вербальнага складніка могуць прывесці да супрацьлеглага выніку, а то можа абярнуцца і супраць самога знахара. Каб гэтага не здарылася, наш замаўляльнік павінен быць трымаць у памяці досыць вялікі аб’ём разнастайных ведаў, напрыклад, час, месца, атрыбутыку, вербальнае суправаджэнне рытуала; ведаць гаючыя ўласцівасці лекавых раслін, час, калі нарыхтоўваюцца зёлкі; умець безпамылкова (па палажэнні месяца, сонца, зорак) вылічваць калядарныя тэрміны магічных дзеянняў і г. д. Так, замову “Ад заікання (для дзіцяці)” “чытаць нада на ўбываюшчай луне. Еслі лечыць масцер, нада, штоб

отчество его не совпадало с отчеством больного. Если самого себе лечыць, то ўсе зеркала ў доме должны быць повернуты на восток. Лечыць в среду. Даюць дзіцяці піць цёпное молоко ложкамі. На каждую ложку чытаецца заговор” [1, с. 256, № 1006], або такая рэкамендацыя пры крывацёку: “калі эта шапталі, то бралі і сыпалі з-пад правой нагі пясок на рану” [1, с. 234, № 910], а каб пазбавіцца “Ад удара” “із веніка выламаць дзевяць палачак. Дзействе паўтараецца тры разы, кожны раз па тры палачкі. Іх дзержаць над месам, каторае загаварываюць, можна імі вадзіць. Пасля шаптанія палачкі сжэч і сказаць...” [1, с. 163, № 579].

Стаць сапраўдным спецыялістам можа неардынарны чалавек, які валодае дастаткова багатым рэпертуарам (наменклатурай), усімі таямніцамі сваёй “прафесіі”. Апрача гэтага для майстра-замаўляльніка важна валоданне гіпнатычным, сугестыўным дарам, яшчэ і здольнасць уздзеяння на адрасата сілай сваёй упэўненасці ў паспяховым выніку: “как скажу, так и будет” (запісана ад Л. І. Дземідавец, в. Баравое Лельчыцкага р-на). Гэта надавала ўпэўненасці пацыенту, які прыйшоў да спецыяліста са сваёй праблемай, што гэтая праблема будзе паспяхова вырашана (элемент самаўнушэння). Такі псіхалагічна зладжаны дуэт сумеснымі намаганнямі здольны справіцца з агрэсіўнымі “ліхімі сіламі”. Аповеды-мемараты інфармантаў, запісаныя намі падчас палявой фальклорнай практыкі ў г. Ветка ў 2009 годзе, пераконваюць у паспяховым выніку лекавання. Вось што расказала нам Кацярына Іванаўна Швед 1931 г. н.: “Я ходила к женщине. На груди было вот такое яйцо. Она ничего не говорила. К ней заходишь, она посмотрит и говорит, сможет помочь или нет. Она мне сказала, чтоб я с дому привезла воду. Потом я пила эту воду и мылась вся, добавляла эту воду даже в ванну. В течение месяца я к бабушке ходила три раза до захода солнца. Когда шептала – садила перед иконами на ручник. Она ходила вокруг меня. Называли её “бабка” [2, с. 39, № 79]. Гэтая ж вера ў сілу замоўнага слова са старажытных часоў дажыла і да нашага часу. Цікавую гісторыю “працы” (і ў гэта шчыра верыць наша суразмоўца) замовы расказала Надзея Сяргееўна Лук’янава, 1949 г. н. (г. Мазыр): “*При обращении к заговорищам непременное условие: человек должен быть крещен в церкви. Если этого нет, то не берутся шептать. Моя, ныне покойная прабабушка, была родом из Ельского района, проживала в деревне Кочищи, где и пересказала эти заговоры моей маме. При этом особенно подчеркнула, что молодые женщины детородного возраста могут заговоры читать только своим детям. По причине того, что, читая чужим людям, это “зло” может перейти на будущих детей. А если читаешь своим детям, то не переходит. Она говорила, что других людей можно лечить заговорами, когда у женщины уже “нет на белье”. Также условие, чтобы не было мужа у бабки.*

Заговоры “От боли в животе у ребенка” и “При недомогании у детей” используются в нашей семье по сей день. Они пришли из Подмосковья (г. Воскресенск). Их использовали прабабушка, бабушка и мама.

Однажды “Оберег в дорогу” очень помог нам с мамой. Мы возвращались из Крыма поездом Симферополь-Рига. Перед тем, как сесть в поезд, мать прочитала оберег “Ангел хранитель...” и еще несколько оберегов. Когда мы ехали, на одной из станций наш поезд задержали на 5 минут, а так как его задержали, он пропустил вперед товарный состав. Далее мы простояли на этой станции 5 или 6 часов, а когда сообщили, что случилось, то оказалось, что товарный состав, который мы пропустили, столкнулся лоб в лоб с другим товарным составом. Потом рижские проводники бегали по вагонам и кристились: “Кто-то счастливый в поезде едет!” Таким образом был спасен целый пассажирский состав” [2, с. 54–55].

Нашы інфарматары лекары-практыкі сапраўды валодаюць выключнымі ведамі, вызначаюцца жыццёвай мудрасцю, памяркоўнасцю, дабрынёй, спагадай ды яшчэ шчырым жаданнем па-добраму падзяліцца сваімі набыткамі, расказаць пра цяжкасці і поспехі ў сваёй рабоце. Гэта мы ўвачавідкі ўбачылі і адчулі пры сустрэчы з Надзеяй Васільеўнай Судзілоўскай, 1941 г. н. (г. Ветка) і з радасцю дзелімся яе жывымі ўспамінамі: “Прыхо-

дзіць жанчына, а ў неё каўтун на галаве. Плача, каб я памагла. Я таксама шаптала, шаптала ёй. Атаптала. Взяла ножніцы рэзаць гэты каўтун, а ён не рэжацца. Ну, тапаром нейк аткалолі яго. Патом трэба ў печцы спаліць яго. А ён шпіль, пішчыць, а не паліцца. Свіст на ўсю хату стаяў. Ну, я сказала ёй, каб яна яго ў поле занясла і там закапала. Так яна і зрабіла” [1, с. 15]. Праўда, тэкстаў сваіх “шэптаў”, апрача замовы “Ад скаўкі” наша субяседніца не перадала. Растлумачыць такую “стрыманасць” можна толькі тым, што некаторыя лекар-прафесіяналы прытрымліваюцца правіла, выказанага неаднойчы нашымі інфарматарамі: “Калі чытаеш замову патрэбна поўная цішыня, каб нічога не мяшала... Нікому не гаварыць, як і што трэба рабіць” [1, с. 8], а Ганна Фёдараўна Кандыбіна з в. Дарашэвічы Петрыкаўскага р-на пераканана, што “гэтыя замовы сапраўды дапамагаюць. Але ж трэба, каб пра ваш дар і ўменне ніхто не ведаў. Таемнаць – сястрыца таленту”. Да слова, гэтыя інфарматы перадалі нашым студэнтам-філолагам падчас фальклорнай практыкі цэлы шэраг замоўных тэкстаў, многія з якіх суправадзілі каментарыямі.

А вось паказальная сустрэча адбылася ў нас падчас практыкі на Нясвіжчыне ў 2012 годзе. Жыхары адной з вёсак добра ведалі, што жыве ў іх бабуля, якая лечыць дзіцячыя хваробы, і мы са студэнтамі вырашылі яе знайсці. Жыве Ніна Міхайлаўна ў невялікай хатцы, “схаванай” ад позіркаў людзей, якія праходзяць па вуліцы, у глыбі двара. На парозе сустрэла нас жанчына не вельмі сталага ўзросту, прыемная, ветлівая. Пачалі мы распытваць яе пра святы і абрады, але на ўсе нашы пытанні бабуля адказвала адмоўна: “Нічога я, дзеткі, не ведаю”. А калі мы сказалі, што скіравалі нас да яе жыхары вёскі, яна тут жа адказала, што займаецца лекаваннем. Распавяла Ніна Міхайлаўна нам аб тым, як набыла яна магічныя веды і як гэтымі ведамі па сённяшні дзень карыстаецца. Аднак на нашу просьбу сказаць нам хоць адну замову бабуля, як сапраўдная знахарка, адмовіла, спаслаўшыся на тое, што мы не будзем пераймаць яе веды, а проста так яна не скажа. За ўвесь час гаворкі з ёю адчуваўся яе вельмі чэпкі позірк, нібы прасвечвала яна нас да “мозга кості”. Заўважу, дарэчы, што і далей парога сваёй хаты яна нас не пусціла, хоць мы і пакутавалі ад невыноснай спякоты. Тым не менш, уражанні ад сустрэчы з Нінай Міхайлаўнай засталіся вельмі прыемныя, і са спакойнай душой мы рушылі далей у пошуках фальклорных скарбаў.

Сапраўды, за працяглы час работы ў палявых умовах такая сустрэча надарылася толькі аднойчы. Як правіла, пры сустрэчы з намі, людзьмі для іх незнаёмымі, нашы бабулькі (людзі сталага і вельмі сталага веку) дзяліліся з намі тым, што захавала іх памяць. Колькі разоў нам даводзілася бачыць, як ажыўляліся, святлелі тварам гэтыя звычайныя добразычлівыя, сціплыя вясковыя жанчыны, і кожнае іх слова, позірк свяціліся дабрынёй, шчырасцю і спагадай, калі мы распачыналі гаворку пра іх працу, сям’ю – дзяцей, унукаў (такі дыпламатычны ход заўсёды спрацоўваў), а затым і пра “мінуўшчыну”. І якое гэта было шчасце бачыць, як забыўшыся на ўсё свае клопаты, а часам і жыццёвыя беды, на нашых вачах гэтыя спрацаваныя за доўгія гады нялёгкай сялянскай працы людзі, маладзелі, як насустрач нам раскрываліся іх сэрцы, калі нашы суразмоўцы ўпэўніваліся ў нашай шчырай зацікаўленасці, што наша студэнцтва не верхагляды, а людзі сур’ёзныя і ім можна даверыць назапашанае праз доўгія гады духоўнае багацце. І гэтым багаццем яны, старэйшыя, мудрыя і вопытныя, шчодро дзяліліся з малодшымі, а потым яшчэ стараліся пачаставаць нас, а то і даць на дарогу. І мы развіваліся з нашымі бабулькамі як з добрымі знаёмымі і выходзілі ўсхваляванымі, прычасціўшыся хараством, дабрынёй і гармоніяй, што жыве ў кожным слове, позірку, руху, якімі нашыя бабулькі-інфарматы бласлаўлялі нас на доўгі і добры жыццёвы шлях. І яшчэ нашы студэнты на жыццёвым прыкладзе зразумелі, што гістарычная функцыя фальклору, якая расцягнулася на тысячагоддзі ад старажытнасці да нашага часу – быць медыятарам-связным паміж пакаленнямі. Гэтую сувязь ажыццяўляе, так бы мовіць, “прафесіянальная” духоўная эліта: спявачкі народных песень, казачнікі (не толькі стваральнікі, але і таленавітыя расказчыкі), замайляльнікі-лекары, людзі, якія ведаюць усе таямніцы правядзення абрадаў (каляндарных і сямейных) і народных свят (Гуканне вясны ці Масленіцы або Купалля. Ды ці мала іх).

Як бачым, наш інфарматар, народны лекар-практык, дыягност, псіхолаг. Ён не толькі з першага погляду распазнае хваробу, але і абстаўляе сеанс замаўлення так, каб з кожным хворым устанавіліся такія адносіны, калі ўзнікае адпаведны рэзанас даверу. Гэта таксама садзейнічае хутчэйшаму пазбаўленню ад хваробы (выздараўленню). У штодзённым жыцці замаўляльнік – гэта звычайны селянін(ка)-працаўнік, чалавек годны, шчыры, са сваёй жыццёвай філасофіяй, багатым унутраным духоўным светам, адметнай культурай, чулай душой, якая не толькі дзейсна адклікаецца на чужую бяду, але і дапамагае нават часам ахвяруючы падчас лекавання сваімі сіламі (“Еслі чалавек спужаны, то, калі гаворыш, сам хварэеш”, – прызнаецца Соф’я Васільеўна Камісарава, 1930 г. н., з в. Палессе Чачэрскага р-на).

Мы вельмі ўдзячны тым ведунам-замаўляльнікам, якія ў сваім сэрцы і памяці нясуць і ашчадна захоўваюць гэтыя сапраўдныя залацінкі народнай культуры.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 «Гаючае слова роднай зямлі» (беларускія лекавыя замовы). Фальклорна-этнаграфічны зборнік / аўтар уступнага артыкула, аўтар-укладальнік Вяргеенка С. А. – Гомель : Барк, 2013. – 340 с.

2 Вяргеенка, С. А. “На моры-акіяне, на востраве Буяне...” (лекавыя замовы Гомельшчыны): фальклорна-этнаграфічны зборнік / С. А. Вяргеенка; пад рэд. В. С. Новак; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – 220 с.

Recently, works of oral folk art have increasingly attracted the attention of folklore researchers. However, the bearers of traditional culture are most often overlooked. The article is devoted to the analysis of the promotional part of the ordering ceremony, and also reveals the "portrait" of the ordering party.